

BİRİNCİ MEŞRUTİYET MECLİS-İ MEBUSANI (I)

Dr. Sina AKŞİN

I. GİRİŞ

Bu giriş bölümünde, Meclis-i Mebusanın açılmasına değin Meşrutiyet düzeninin kurulması konusunda olan bitenleri kısaca gözden geçirmek istiyorum. Abdülaziz'in sultanlığı sırasında süregelen çeşitli yolsuzluklar, israflar, idaresizlikler ve bir de üstelik Rusyaya uydu olma yolunda bir siyasete gidilmesi çeşitli çevrelerde tepki görmüş ve sonunda 10-11 Mayıs 1876 da Softalar Kıyamı ile sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Vükela Meclisinde değişiklikler olmuş, Mütercim Rüştü Paşa sadarete, Hayrullah Efendi şeyhülislamlığa, Hüseyin Avni Paşa da seraskerliğe getirilmişti. Bu yeni gelenler, her biri ayrı ayrı nedenlerden dolayı Abdülaziz'i tahttan indirmek istiyorlardı. Aynı isteğe sahip bulunan Ahmet Mithat Paşayı da aralarına Devlet Şûrası Başkanı olarak aldıldılar. Böylece 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz tahttan indirildi, yerine Murat V geçti, ve aynı Vükela Meclisi işbaşında bırakıldı. Ne var ki, Abdülaziz tahttan indirilmezden önce, Mithat Paşanın Meşrutiyet düzenine gidilmesi yolundaki düşüncelerine katılır gibi görünmüş olan Meclis arkadaşları, şimdi ağız değiştirip böyle bir şeyin yersiz olacağını ve yeni Padişahın da bunu istemediğini ileri sürüyorlardı. Bu yüzden 9 Cümad-el-ülâ 1293 tarihli Hatt-ı Hümayunda yalnızca o sıralara değin varolan devlet kurumlarının düzeltilmesi söz konusu edilmişti. Ayrıca Mithat Paşanın Vükela Meclisine sunduğu 19 maddelik anayasa tasarısı da kabul olunmadı. Meşrutiyetçilerin durumu pek karanlık gözükürken iki gelişme Osmanlı Devletini Meşrutiyete yaklaştırdı. Biri, Sultan Muradın gittikçe artan ve gizlenmesi zorlaşan akıl dengesizliği, diğeri de Meşrutiyete karşı en fazla karşı koyan Hüseyin Avni Paşayı, Mithat Paşanın konağında bir toplantı yapıldığı sırada, Çerkes Hasan adında birinin vurması oldu (16 Haziran 1876). Muradın hastalığı dolayısıyla ilk akla gelen tedbir, veliaht Abdülhamide niyabet önermek oldu. Fakat Abdülhamit buna yanaşmayınca, ikinci bir görüşmede kendisine Saltanat önerildi. Bu görüşmelerde hükûmeti temsil eden Mithat Paşa, Meşrutiyeti kabul etmesi koşulunu ileri sürmüştü. Abdülhamit bu ko-

şulu olumlu karşıladı. Bunun üzerine Murat tahttan indirilerek, yerine Abdülhamit geçirildi (31 Ağustos 1876). Abdülhamit Meşrutiyet yönetimi koşulunu kabul etmeseydi, Vükela Mehmet Reşad tahta geçirmeği tasarlıyordu.

22 Şevval 1293 tarihli Hattı Hümayunun karalaması Mithat Paşaca yazılmış ve bunda Meşrutiyet düzeninin ilkeleri ortaya konmuştu. Yeni Padişah bu gibi yerleri Hattan çıkararak bir takım genel sözlerle yetinmiş, böylece düşüncelerinin ne yönde işlediğini belli etmişti. Büyük bir olasılıkla dış olayların baskısı olmasaydı, bu yıllarda Meşrutiyet denemesine girişilmiyecekti.

Dış güçlükler, Bosna Hersek ayaklanmaları ile başlamış (1875), bir süre sonra Bulgar halkının da ayaklanmasıyla bütün Avrupa'nın ilgilenmesine ve karışmasına yol açmıştı. Osmanlı hükûmetinin Balkanlarda zulüm yaptığı ileri sürüldüğüne göre, ya Avrupanın istediği gibi bir hukuk ve siyaset düzeni kurmak, ya da bir nice daha toprak ve egemenlik yitimine katlanmak gerekiyordu. Rusyanın ikinci şıkkın gerçekleşmesi için savaşa hazırlandığı belli olduğundan anayasa yapmak üzere bir kurulun toplanması kabul olunmuştu (ilk toplantısı 24 Eylül 1876 da). Böylece Mithat Paşanın Ziya Paşa ve Namık Kemalle birlikte hazırladığı Fransız ve Belçika anayasalarından esinlenen anayasa tasarısı görüşülmeğe başlanmıştı. Bu arada sayıların seçimini düzenliyen bir geçici yönetmelik hazırlanıp illere bildirildi. Ne var ki kurulun hazırladığı anayasa tasarısı, gerek Sadriâzam ve gerekse Padişahça bir takım değişikliklere uğratılmıştı. Sadriâzamin Başvekil unvanını alıp diğer vekillerin kendisince seçilmesi kabul olunmadığı gibi, Padişah ta tasarıya, kendisine bazı kişileri sürgüne yollama yetkisini veren ünlü 113. maddeyi eklemişti.

Bundan sonra, Mehmet Rüştü Paşanın sadriâzamlıktan çekilmesi üzerine Abdulhamit, Mithat Paşayı sadriâzam yaptı (18 Aralık 1876). 23 Aralıkta ise Balkanlarda ne gibi düzeltmeler yapılması gerektiği konusunda görüşmelerde bulunmak üzere İstanbulda uluslararası bir konferans başladı. Konferansın açılış gününde Kanun-u Esasî ilân edilerek, konferansın artık gereksiz olduğu, çünkü Osmanlı Devletinin kendi bünyesinde gereken düzeltmeleri yapacak duruma geldiği anlatılmak isteniyordu. Konferans bir sonuca ulaşamadı. Bu arada — ve belki konferans sayesinde denilebilir — ilk Meşrutiyet denemesine girişilmiş oldu.¹

(1) Giriş bölümündeki bilgiler şu yapıttan alınmıştır: Recai Galip Okandan, *Âmme Hukukumuzun Ana Hatları*, Kitap I, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1957), s. 128-46.

II. MECLİSİ MEBUSANIN YAPISI

a. Seçim Tarzı :

Kanun-u Esasinin 66. maddesi gereğince mebus seçiminin «kanun-u mahsus»a göre yapılması gerektiği halde, böyle bir yasayı Kanun-u Esasiye göre ancak henüz açılmamış olan Meclis-i Umumî (Parlamento) yapabilirdi (md. 55). Yasanın bu boşluğunu doldurmak için, Mithat Paşa seçim yolunu düzenleyen bir Talimat-ı Muvakkate hazırlatıp, Vükela Meclisi ve Padişaha onaylatmıştı. (Talimatın ilân olunduğu tarih 28 Ekim 1876-10 Şevval 1293 tür.)² Bu Talimata göre, 80 i müslüman ve 50 si müslüman olmıyan olmak üzere 130 mebusun seçilmesi kabul olunmuş ve bu sayı iller arasında paylaştırılmıştı. Seçilme koşulları şunlardı : 1) İyi halli olmak, 2) 25 yaşından küçük olmamak, 3) Devletin resmî dili Türkçeyi bilmek, 4) Seçildiği ilin ahalisinden olmak, 5) Ağır hapis cezasına çarptırılmamış olmak, 6) Türkiyede az çok emlak sahibi olmak.³ Bu koşullar her nedense Kanun-u Esasînin 68. maddesinde aranan koşullara uymamaktadır. Anayasa, Talimatın hiç sözünü etmediği koşulları içine aldığı gibi, seçilme yaşı olarak da otuz yaş kabul etmişti. (68. maddede 10 tane koşul vardır.)

Bunun dışında seçim iki dereceli olarak düzenlenmiş, yani seçme yeterliği olanlar, doğrudan doğruya mebusları seçemeyecekler, mebusları seçecek olan ikinci seçicileri seçeceklerdir. Ama bu ilk Meclis-i Mebusanın bir an önce toplanabilmesi için il, liva, ve ilçelerin idare heyeti üyeleri ikinci seçmen sayılmışlar ve bunlar mebusları gizli oyla seçmişlerdir. Yalnız, İstanbulda özel bir seçim yoluna gidilmiş, ve buradaki seçimleri düzenleyen ayrı bir beyanname ilân olunmuştur (16 Zilhicce 1293). Buna göre İstanbul 20 seçim dairesine bölünmüş, her dairede 25 yaşını doldurmuş ve az çok emlak sahibi olanlara iki tane ikinci seçmen seçtirilmiştir. İkinci seçmenler 5 i müslüman, 5 i müslüman olmıyan 10 mebus seçmişlerdir.

Hakkı Tarık Us'un hazırladığı tutanakların ikinci kitabında Meclis-i Mebusanın her iki döneminde mebus olanların listesi bulunuyor. 19 Mart - 28 Haziran 1877 tarihleri arasında sürmüş olan birinci dönemde 116 mebusun adları yazılı. Bunların 68 i müslüman (% 59), 48 i (% 41) müslüman olmıyandır. Mebusan Mec-

(2) a.e., s. 141.

(3) Ali Fuat Başgil, *Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Müesseseleri*, (İstanbul, Ahmet Sayman Teksir İşleri, 1955), s. 40.

lisi için öngörülen 80 müslüman, 50 müslüman olmıyan mebus ise % 62 ve % 38 oranındadırlar. 13 Aralık 1877 - 14 Şubat 1878 tarihleri arasında süren ikinci dönemdeki toplam mebus adları 106 ya inmiştir. Bunların 59 u müslüman (% 56), 47 si müslüman olmıyandır (% 44). Müslüman olmıyanların hangi milletten olduklarını adlarından anlamak zordur. Çıkacağı duyurulan 3. kitapta herhalde bu konuda bilgiler bulunacaktır. İkinci dönemdeki mebuslardan 48 i (% 45) birinci dönemde de mebusluk etmiş kimselerdi. Bunların 28 i müslüman (% 58), 20 si müslüman olmıyandı (% 42). Demek oluyor ki ikinci dönemdeki mebuslardan yarıya yaklaşan bir bölümü daha önce Mebusanın işleyiş yollarını öğrenmiş kişilerdi. (Mebusların listesi Us II, s. 16 - 20 dedir).

Anayasanın son maddesine göre 10 Şevval 1293 tarihli geçici seçim yönetmeliği ancak bir kez kullanılabilecekti. Oysa birinci dönem mebusluklarından bazıları boşalmıştı, bu yerler için yeniden seçim gerekiyordu. Birinci dönemde Meclis bir seçim yasası tasarısı kabul etmiş ve bu tasarı Âyanca da onaylanmıştı. Ne var ki Abdülhamit tasarıyı onaylamamıştı. Hem de ikinci dönemin açılış söylevinde, daha önceki dönemde seçim yasası tasarısının Mebusan ve Âyandan geçtiğini unutmuş görünerek, bu yeni dönemde bir seçim yasası tasarısı getirileceğini söylüyordu. Aslında birinci dönemden sonra seçim yapmak, olsa olsa boşalan mebusluklar için söz konusu olabilirdi. Kanun-u Esasînin 69 uncu maddesine göre genel seçimler ancak dört yılda bir yapılabilirdi, meğer ki madde 35 koşulları altında Meclis dağıtılmış olsun. Böyle bir dağıtma söz konusu olmadığı halde, ve geçici seçim yönetmeliği ancak bir kez kullanılabileceği halde, yine bu yönetmeliğe göre ilk toplantıdan (içtimadan) sonra genel seçimlere gidilmesi için illere buyruk verildi. Seçim yasası için irade-i seniye çıkmış olsaydı bile, bu yasaya göre devlet örgütünde bütünlenmesi gereken bir takım eksikler vardı. Ama bu bir yana, genel seçime gidilmesi kolay kolay anlaşılmiyor. Belki hükûmet yeni seçilecek Mebusanın daha yumuşak olacağını umdu : bilindiği üzere, bu umut — böyle bir şey düşünülüyse — gerçekleşmedi. İkinci dönem mebuslarının % 45 i birinci dönemde de mebustu. Aydın mebusu Menekşelizade Hacı Emin Efendi gibi yeni seçilen mebuslar ise hükûmete en fazla yüklenenler arasında bulunuyorlardı.

Us'un da işaret ettiği üzere, birinci dönemin ikinci toplantısı bir süre geciktirilerek seçim yasasına göre ara seçimleri yapılabilirdi. Olabilir ki hükûmet, seçim yasasına göre seçim yaparak or-

talığı seçim heyecanına sokmanın savaş sırasında tehlikeli olacağını düşünmüş olsun. (Us II, 4).

b. Meclis-i Mebusan'ın Yetkileri :

Mebusanın en önde gelen yetkisi yasama alanındadır. Madde 36 da gösterilen durum (muvakkat kanun) dışında, yasa yapımı, değiştirilmesi, kaldırılması için Mebusanın sözü gereklidir. Madde 53 hangi koşullar altında Mebusanın yasa önermesinde bulunabileceğini düzenlemiştir. Bütçe yasa tasarısı da Mebusandan geçer (md. 98). İkinci bir yetki de, Vükela Meclisine karşıdır. Madde 30 «*Vükelayı devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür*» demektedir. Ne var ki vekillerin atanması ve azli «*mukaddes ve gayri mesul*» (md. 5) bulunan Padişahın elindedir, ve Kanun-u Esasîde güven oyu söz konusu edilmemiştir. Ama 30. md. nin vekilleri sorumlu tutması herhalde bir yerde de Mebusana karşıdır, çünkü Mebusan, Padişah irade-i seniyesinin eklenmesiyle, vekilleri Divan-ı Âliye göndermek (md. 31) ve vekillerden yapıp ettikleri üzerine açıklama istemek yetkisine sahiptir (md. 38). Mebusanın üçüncü bir yetkisi Osmanlı uyruklarının kendilerine ya da kamuya ilişkin sorunlar için verecekleri dilekçeleri (arzuhal), md. 52 ile sınırlı olarak, kabul etmektir (md. 14). Mebusanın dördüncü bir yetkisi de içtüzük düzenlemek, mebusları suçlamak gibi kendi işlerini ilgilendiren konulardadır.

c. Meclis-i Mebusan Başkanlığı :

Kanun-u Esasînin 77. maddesinde gösterilen yola açıkça aykırı olarak Abdülhamit doğrudan doğruya ve tepeden inme bir atamada bulunmuş, Mebusan Başkanlığına İstanbul mebusu, müstebit, ters ve garip huylu Ahmet Vefik Efendiyi getirmişti. Bu atama 5 Şubat 1293 tarihli Hatt-ı Hümayunla geçici olarak yapılmışsa da Ahmet Vefik dönem sonuna değin başkanlıkta kalmıştır. (II, 16) Başkan yardımcılıkları için seçim yapılmıştır (I, 24). Altıncı birleşimden, yani 26 Mart 1877 tarihinden başlayarak, tutanaklar onu Ahmet Vefik Paşa olarak anıyorlar. Vezir oluşunu kutlayan mebuslara Paşa diyor ki :

«*Efendiler, yirmi senedenberi bu rütbe-i celileyi bana dört, beş kerre teklif eylediler. Arz-ı mazeret ettim. Bu kerre edilen atıfet-i seniyye ise hey'et-i meclisimiz hakkında teveccühât-i hümayunun bir âlâmet-i bahiresi olduğu için maalmemnuniyye ve maatteşekkür kabule müsaraat gösterdim.*» (I, 46)

Mebusanda görüşmelerin — ya da Mecliste sık sık kullanılan bir deyimle söyleşmelerin — Paşaca nasıl yönetildiklerini anlatabilmek için bazı örnekler veriyorum : 1) Paşanın söz kesip terslemesi,

«Vasilâki efendi (İstanbul) — Padişahlarımız şimdiye kadar salt mezhep ve milliyyeti muhafaza ile kalmadılar. Her milletin lisanını da himaye ettikleri ilâve olunsun. Hakikaten yalnız tebaasının değil, ecnebilerin bile lisanını Devlet-i Aliyye muhafaza etmiştir.

Reis — Bir hey'ette bir lisan olur, iki lisan olmaz. Kendi reyim olarak söylerim. Eğer böyle bir rey var ise, kanun cihetine gitmeli. Bu ise mutabık-ı kanun-i esasî olmadığından caiz olamaz.

Vasilâki efendi (İstanbul) — Anlamadınız, efendim.

Reis — Sizi sözden men'ederim. İzinsiz söylenmez.

Vasilâki efendi (İstanbul) — Efendim.

Reis — Sizi üçüncü defa olarak sözden men'ederim. İşte süâl ediyorum : söz söyliyecek var mı?» (28 Mart 1877, I, 52)

2) Paşanın Meclise iş buyurması,

«Reis — Arzuhal cemiyeti her ay bir cedvel yapacaktır. Arzuhaller nerelere havale edilmiş ve hangilerine cevap gelmiş, cümlesini oraya kaydedecektir. Nizamname-i dahilinin bir maddesine bir kelime ilâve olunacak idi. Şubede yapıldı mı?

Bir kaç kişi — Hayır.

Reis — Bugün bitecektir. Basmahaneye gidecektir. Bir kelime kalmasın.

Rupen Efendi (Edirne) — Kırk ikinci madde kalmıştı.

Reis — İşte, o madde ikmal edilsin. Nizamnamenin bakiyesini gelecek sene müzakere ederiz.» (16 Nisan 1877, I, 116).

3) Paşanın mebusları az iş çıkarmalarından dolayı paylaması,

«Reis — Meclisi kapamalı! Siz dinlemiyorsunuz, siz ... Burada on dört kâğıd okundu, kiraet-i evvel makamında... O yolda gidebilecek mi, gidemiyecek mi? Encümenene haber verilsin; meselâ âmediden def'a bir sülüsü tenkîh olsun; kusurunu dahi bend bend gösterirler. v.b.

Reis — Size yarım saattenberidir söylüyorum ki encümenlerde yapılsın da şubelere verilsin. Encümenlere kimse girmesin. Vaktimiz zayi oluyor. İki saat müzakere oldu, bunun üzerine...

Danyal Efendi (Erzurum) — Mebûsân Efendilerin evvel emirde tenkîhata bakılsın, demeleri pek haklıdır.

Reis — Buna karar verdik. Mani oluyorsunuz. Üçüncü madde duracak mı?» (14 Haziran 1877, I, 375).

Ayrıca yabancı kaynaklarda, Meclisin bir oturumunda birine «Sus, eşek» diye bağırdığı da söyleniyor.⁴ Ahmet Vefik Paşanın neden ve nasıl böyle davranabildiğini açıklamak o denli zor olmasa gerek. Bir kez kendisi uzun süreler kalem efendiliği yapmış bir ailenin çocuğudur. Babası Mehmet Ruhettin Efendi Tersane ve Bab-ı Seraskerî tercümanlığında, ceddi Yahya Naci Efendi ise Divan-ı Hümayun tercümanlığında bulunmuş. Ceddi ilk müslüman divan tercümanı imiş.⁵ Paşanın kendisi de kalem efendiliğinden yetişmiş. Demek ki tam bir Osmanlı. Böyle biri, kendisi ne derse desin, çok kez Padişah'tan başkasını tanımaz, hele demokrasiye en ufak bir eğilimi yoktur. Onun gözünde mebusların çoğu ya «gâvur» ya da — daha kötüsü — taşralıdır. Demek ki Abdülhamit iyi seçmiş Mebusan Başkanını.

Ayrıca Paşanın söz konusu davranışlarını kolaylaştıran bir şey de, Mecliste mebusların partilere bölünmemiş olmasıdır. Böyle bir şey olsa, Paşanın ters davranışları yalnız o mebusu gocundurmamakla kalmaz, üyesi bulunduğu partiyi de kızdırırdı. Bu durumda en azından ya parti grubunun başkanlıkla ilişkileri gergin bir biçim alır, ya da o parti grubu o başkanı başkanlıktan indirmek için uğraşmağa koyulur. Ama birinci Meşrutiyette Başkanın terslikleri, büyük ölçüde Başkanla mebus arasında kişisel bir olay olarak kalmaktadır.

Paşanın davranışlarını açıklamaya yarayan bir durum daha var ki o da Paşanın doğrudan doğruya Padişahça seçilmiş olmasıdır. Belki mebus arkadaşlarının oylarıyla işbaşına geçmiş olsaydı, biraz daha ölçülü olurdu. Son olarak, mebusların ve Paşanın parlamento işlerine alışkın olmamalarını da hesaba katmak gerekir.

Öyle sanıyorum ki, Paşanın oturumlarda söylediği sözler de, Paşayı ve temsil ettiği düşünüşü açıklamaya yarıyacaktır.

1) 14 Nisan 1877 de Vilayet Nizamnamesi görüşülürken Paşa şöyle demiş :

(4) Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (London, Oxford University Press, 1961), s. 165.

(5) Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, (İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1339), s. 223.

«Her işte bir âmir ile bir müsteşar vardır. Hangi meclis olursa olsun, mafevkine değil, küçüklere bile emir edemez. Meclisler yalnız istişare mahallidir. O cihetle bir işi, şöyle icra olunsun mı diye, istişare eyledikleri zaman o işin taallûk eylediği adam orada bulunmadığı halde müzakere edilmemelidir.» (I, 111).

Böylece Paşanın genel olarak meclislere sınırlı bir görev alanı tanıdığı anlaşılıyor.

2) 21 Nisan 1877 de Belediye Nizamnamesi görüşülürken şöyle bir düşünce ileri sürmüştü :

«(...) Varidat gökden mi yağar, deniliyor; evet, bir daire içinde adam gibi adam bulunursa varidat gökden yağar. Herif süprüntüyü satar, taş kırıntılarını kullanır, batakları doldurur, para hasıl eder. Tecrübe ile görüyoruz ki iki, üç dairemiz olup bunlar cümleden ziyade para sarfederek mahallelerini tanzif ediyorlar.» (I, 141)

Girişimciliğin ve çalışmanın önemini kavramış görünüyor Paşa. Herhalde Batıyı görüp bilmiş olmanın bir sonucu olacak (Paşa Pariste hem okumuş, hem hariciyecisi — elçi — olarak da bulunmuştur).

3) 23 Nisan 1877 de yine Belediye Nizamnamesiyle ilgili olarak demiş ki :

«Salim Bey (Kastamoni) — Tâdad olunan rüsumat taşralarda da belediyelere terk olunacak ise ayn-i adalet olur. Terkedilmeyecek ise İstanbul için bir istisna hasıl olur.

Reis — Siz de İstanbul gibi bir şehir yaparsanız, olsun.» (I,157).

Paşanın sözü, onun bugünkü anlamda iyi bir Meclis Başkanı olmadığını gösterir. Bu söz ya zalimce bir alay, ya çok kötü ve yakışsız bir küçümseme, ya da alay ve küçümseme olsun diye söylenmiş olmıyan içten gelen bir düşünce sayılabilir. Herhalde sonucu olasılık doğrudur. Osmanlılığın bir niteliği sayılabilecek İstanbulluluğun bir dışlaşmasıdır bu.

Paşa, kişisel düşüncelerini Başkanlık kürsüsünden açıklarken, bazan «şimdi mebus sıfatı ile konuşuyorum» diye davranışını belirtiyorsa da, çok kez bunu yapmak çabasına katlanmamaktadır.

4) 7 Mayıs 1877 tarihinde Matbuat Nizamnamesi görüşülürken :

«Bazı adamlar vardır ki, gökden inmiş olsa, ona matbaa izni vermemelidir. O adam memlekete muzirdir. O cihetle hükümet onu men'eder.» (I, 202)

Bu sözler Paşanın özgürlüğe karşı tutumunu pek güzel belirtmektedirler.

5) 9 Mayıs 1877 de Matbuat Kanununun görüşülmesi sırasında :

Sebuh Efendi (İstanbul) — Edyana (dinlere) müteallik kitaplar için bu karar iyi verildi; lâkin politikaya ve edebiyata müteallik kitaplar için ruhsat almak ne lâzım?

Reis — Onun da mercii var. Görmüyor musunuz ki aleyhinize gayet muzır şeyler çıkıyor. Bunların mazarratı ordulara mukabil büyük bir mazarrattır. Hattâ bu misilli neşriyatın bir nezaret altında bulundurulmasına ecnebîler bile razı oldular.

Sebuh Efendi (İstanbul) — Edebiyatın hiç bir mazarratı görülmedi.

Reis — Edebiyat nedir, biliyor musunuz? Dünyada ne kadar edebsizlik varsa onun adına edebiyat demişlerdir. Biz bunların hocası olduk, pek âlâ biliyoruz. Otuz yıldır bunlara bakılıyor. Her birinin aid oldukları mahaller vardır, orada bakılır. Gerek kanunca, gerek ahlâkça iş böyledir.

Sebuh Efendi (İstanbul) — Edebiyat için bu kadar düşünüleceğini bilemiyorum.

Reis — Düşünmek kolay mı ya? Elbette düşünürler.

Sebuh Efendi (İstanbul) — Her halde edebiyatı men'etmek caiz değildir.

Reis — Nasıl caiz değildir? Katli bile caizdir.» (I, 227).

Bunları söyliyeni, Pariste Saint Louis Lisesinde okuyan, Molière'i Türkiyede tanıtan, ayrıca pek çok sayıda diğer edebî yapıtların çevirmeni Ahmet Vefik Paşadır...

6) 12 Mayıs 1877 de ağnam rüsumunun arttırılması konusu görüşülürken :

«(...) Bizim memurların maaşları tenkiha değil, zamma muhtacdır. Şimdiye kadar her (ne?) zaman maaşların tenkih ve taklili yoluna gidilmiş ise işimiz fena giderek zararı görülmüştür. (...)

Âzadan bazıları esna-i müzakerede valiler için otuz bin kuruş maaşın çokluğundan bahsediyorlardı. Ben vali olsam otuz bin kuruş ile valilik etmem. Otuz paraya kanaatim vardır; fakat otuz bin kuruşa vali olmam...» (I, 240)

Kendisinin beğenmediği 30000 kuruş maaş ayda 300 altın eder. Bunu bugünkü paraya çevirirsek servet demektir. Osmanlı yüksek memurları kadar çok para alan memurlar herhalde tarihte az görülmüştür. Hem de Osmanlı maliyesi gibi bir maliye ile. Bu da Osmanlılığın diğer bir yüzünü gösteriyor — Osmanlının yaşama ereği yüksek bir memurluk, dolayısıyla bol paradır. Devletin ve ulusun yoksulluğunu başkası çeker — örneğin, küçük memurlar. Küçük memurun büyük memur olması için başkasına «kapılanmaktan», yani sözügeçer birinin «adamı» olmaktan başka yol yoktur. Bu işte diploma söz konusu değildir, ama dalkavuk olmak çok önemlidir.

İşin daha garibi, Paşa 1877 de 30000 kuruş maaşla Edirne valisi olmuştu — bu sözleri söylediği yılda. İki yıl sonra, 1879 da ise 25000 kuruş maaşla Hüdavendigâr iline vali oldu!⁶

7) 14 Mayıs 1877 de İntihab-ı Meb'usân Kanunu görüşülürken diyordu ki :

«(...) Daire-i intihabiyyeler sancakca mı olsun, yoksa vilâyetce mi olsun? Bahsindeyiz; fakat şunu bilmeliyiz ki bir ahali hükûmette olan hukukunu muhafazaya sa'y etmez ise canlanamaz. Padişahımız bu hukuku ihsan etti ki, ahali canlansın diye... İntihab hususu yalnız vilâyette olursa vilâyet merkezlerine kadar gider; sancaklara gitmez. Eğer ileride hakk-ı intihab kazâlara kadar giderse, ahali, hükûmet nedir, hak nedir, anlar.» (I, 250).

Burada özgürce sözler söylüyor. Dikkat edilirse kişi oğlunda yarışçılığı, girişimi, kişisel çabayı çok önemli sayıyor Paşa. Yukarıda ikinci örnekte de buna benzer bir düşünce ileri sürülüyordu.

8) Bir kez Meclisin Paşaya diklendiğini görüyoruz :

«Reis (bu vergilere sür'atle re'y verilmesi) zarureti üzerinde ısrar edince, meclis, (kendilerine arzedilmiş olan bir kanuna derhal re'y verilmek lâzımgelmediği) cevabını verdi». (18 Haziran 1877, I, 384). Bu ufak bir işaret sayılabilirse de, Meclisin Paşaya karşı kişiliğini belirtme yoluna girdiği sonucuna varılabilir.

(6) İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar*, cüz V, (İstanbul, Maarif Matbaası, 1944), s. 669, 685.

9) 28 Haziran 1877 de Ahmet Vefik Paşa kapanış söylevinde Meclisi över :

«...hele müzakerat-ı vakıanın usûl ve nizamına muvafık bir suret-i edibane-vü ihtiramkâranede cereyan etmiş olması hattâ Avrupa gazeteleri tarafından da kemâl-i tahsin-ü sitayiş ile ilân edilmiş bir keyfiyet olduğuna ve hey'et-i meb'usânın ilk senesinde gösterdiği şu eser-i iktidar millet-i muazzama-i Osmaniyyenin istidad-i mahsus-i terakki-perverîsine delâlet eder mevaddan bulunduğu mebni halkımızın şu istidad-i kâr-şinasânesinden sinîn-i âtiye için dahi pek büyük hüsn-i hizmetlere intizar edilmek becâ ve sezâdır.» (I, 400).

Paşa üzerine olan bölümü sonuçlandırmadan önce, onun mü-nasebetsizliğe, hattâ şımarıklığa değin varan o toksözlülüğünü, o nobranlığını biraz ele almak istiyorum. Onun bu hali, belki de Avrupa görmüş, oranın dillerini bilir olmasından ileri geliyordu. Yunan ayaklanmasından önce Türkler için batı dilleri öğrenmek söz konusu değildi. İş ansızın Türklere kalınca, Türkler arasında dil öğrenmiş bulunanlar — tabii bunlar parmakla gösterilecek ker-tede azdı — büyük bir nüfuz kazandılar. Çünkü azdılar ve Batıyla olan ilişkiler Osmanlı Devletinin ölüm-dirim sorunuydu. Bu sorunu ele alacakların elinde Batı dilleri anahtarının bulunması pek uygun olurdu. İşte bu yüzden, belli bir dönemden sonra önemli devlet işlerine dil bilenler getirildi — Reşit, Âli, Fuat, Sait, Kâmil Paşalar gibi. Yunan ayaklanmasından önce Batı dilleri bilenler yalnızca müslüman olmıyanlar idi — bunların da devlet işlerinde söz sahibi olmaları söz konusu değildi. Ama artık müslümanlar da dil bilince, ve Devletin alinyazısı Batının elinde olunca, müslüman dil bilenler başa geçtiler. Dil bilenler az olduğu için, dili döndüren kafaya bakmadan, salt dil bilmek üstün bir marifet sayılmağa başlandı. Ahmet Vefik Paşanın da ailesi üç kuşak boyunca Batı dilleri denen o «büyük» sırrı çözmeyi başarmış kimselerdi. Üstelik Paşa Batıda bulunmuş, Batı devlet adamlarıyla at oynatmış biriydi. Elbette Paşa başkalarını küçük görecekti, dilinin ucuna gelen her şeyi çekinmeden söyleyecekti.

Bütün bu örneklerin, birlikte alındığında, karışık bir izlenim uyandırdığına kuşku yoktur. Belki de bu karışık izlenimi durumun yansımaları olarak kabullenip, Paşanın karışık bir kişi olduğu yargısına varmamız gerekiyor. Galiba «bölmeli kafa» deyimini söz konusu olguyu iyi tasvir etmektedir. Paşa bir yandan özgürlüğe en karşıt bir tutum takınırken, diğer bir konuda özgürlüğün en gü-

zel bir savunusunu da yapabiliyor. Çünkü kafası «bölmeli» olduğundan, bir «bölme» ile bir sonuca varırken, diğer bir «bölme»de aykırı bir sonuca varmakta, ama bu «bölme»ler birbirinden ayrı olduğundan düşünceleri kendisine tutarsız görünmemektedir.

İkinci dönemde başkanlık işi önceleri Dahilî Nizamname (içtüzük) ve Kanun-u Esasîye uygun olarak yürütülmüştür. İlk oturumların başkanlığını Dahilî Nizamnamenin 1. maddesi gereğince, Meclisin en yaşlı üyesi Edirne mebusu, 66 yaşındaki Gümüşgerdan Mihalaki Bey yapmıştır. Buna karşı koyanlar olmuş, bir çeyrek saat kadar bir tartışma olmuştur bu konuda. Bu da hukuk anlayışının üyeler arasında ve genel olarak ülkede, eksikliğini gösterir. (II, 22). Başkanlık Divanı seçimlerinde çoğunluğu Sadık Paşa kazanmışsa da, görev almak istemeyip çekilmiştir. Seçim yenilenince, en çok oyu İstanbul mebusu Hasan Fehmi Efendi almış, onunla birlikte Edirnedeki Rifat Efendi, ve Hüdavendigârdan (Bursa) Şeyh Bahaettin Efendi, başkanlık için aday seçilmişlerdir. Başkan birinci ve ikinci vekillikleri için de üçer aday seçilmiştir. Kanun-u Esasînin 77. md. si gereğince Padişah bu adayların arasından başkanı ve birinci ve ikinci başkan vekillerini seçecekti. Padişah, başkanlığa en çok oy alan Hasan Fehmi Efendiyi, başkan birinci vekilliğine o iş için aday olanlardan birini değil, başkanlık adaylarından Şeyh Bahaettin Efendiyi, ikinci başkan vekilliğine ise değil bu iş için aday seçilmiş olanlardan birini, diğer adaylar arasında adı bile geçmiyen bir başkasını, İstanbuldan Hüdaverdiyan Ohannes Efendiyi getirdi. (II, 26 - 7). Bu durum karşısında Aydından Yenişehirli zade Ahmet Efendi Meclisin dikkatini çekmişse de Başkanın «*Onu tahkik ederiz...*» sözünden başka ses sada çıkmamıştır. (II, 30). Herhalde Padişahın yaptığı işi kurcalamak doğru görülmemiş olacak. Bu olay da ya Abdülhamit ve yanındakilerin hukuk anlayışının en ilkelinden yoksun bulduklarından, ya da bunların kendilerini hukuk üstü saymalarından ileri gelse gerek. Üstelik, Kanun-u Esasî tasarısı bir kez onların da elinden geçmiş olduğu için, oradaki kurallardan habersiz oldukları ileri sürülemez. Şeyh-le Ohannes Efendi birinci dönemde de birinci ve ikinci başkan vekili idiler.

Yeni Başkanın kişiliği, Paşaya göre daha güçsüz olduğundan, görüşmelerin çok kez uzadığı ve dağıldığı görülüyor. Mebusların Meclis işlerinde yeniliği ile açıklanabilir bu durum. Sonuç olarak da çalışmaların verimi düşmüş, çok kez gündem dışı konularla uğraşmıştır. Birinci dönemde bir hayli yasa ve tüzüğün görüşmeleri sonuçlandırıldığı halde, bu kez daha çok dilekçelerle, hükûmetin

yapıp etmelerini denetlemekle, ülkenin yönetimindeki eksiklik ve yolsuzlukları açıklamakla uğraşmıştır. Şunu diyebiliriz ki Hasan Fehmi Efendi yantutmayan bir başkan olarak kişiliğini başkanlık kürsüsünden ayrı tutmakta, kendi düşüncelerini kendine saklamakta, başkanlığı, düşüncelerini mebuslara kabul ettirmek için kullanmamakta Paşadan çok daha başarılı olmuştur.

Başkan olduktan sonra verdiği söylevde şöyle diyordu :

«*Bu halde inşaallah kemal-i dikkatle muhafaza-i intizamımıza ve kendime ait olan vezaiifi kemâ-hiye hakkuha ifaya gayret edeceğime ve rufeka-yı kiram hazeratının hiyn-i müzakeratta kemal-i serbestiyle beyan-ı mütaleat ve vaktü halimizin güzelce mülahâza-sıyla beyan-ı efkâr etmeğe riayet edeceklerine emniyetim berkemal-dir.*» (31 Aralık 1877, II, 30).

ç. Meclisin Çalışma Biçimi :

Meclis 5 şubeye ayrılmıştı. Ele alınacak sorunlar teker teker bu şubelerden geçtikten sonra genel kurula geliyordu. Şubeler halinde çalışmanın yararı, kâğıt üstünde yapılacak çalışmalarda belli oluyordu. Ayrıca, daha çok sayıda mebusa inceleme ve konuşma fırsatı veriyordu. Bir de encümenler vardı ki, bunların görevi, daha küçük bir çalışma topluluğu içinde, Meclis genel kurulunun onaylamasına sunulmak üzere, gündem konusu olan sorunların derinine inip çözüm yolları önermekti. Encümenlerin üye sayısı beşti. Arzuhal (dilekçe) encümeninde on mebus bulunuyordu. (II, 368).

Meclisin kısa ömürlü olacağını biliyorlarmışçasına, özellikle ikinci dönemde, iş çıkaramamak yüzünden canları sıkılıyor, suçluluk duygularına kapılıyorlardı. 12 Ocak 1878 de Başkan, mebusların oturumlara geç gelmekte olduklarına dikkati çekmektedir. (II, 127). 14 Ocakta Başkan mebusların geç kalmalarına tekrar değiniyor ve yoklama yapılarak ilân edilmesini öneriyordu. Önerme kabul olundu. Bu oturumda çalışma biçimini ilk söz konusu eden Ohannes Efendi ise konuşmalar üzerine diyordu ki :

«*Bir mahdan (aydan) beridir, meclisimiz açılalı, maatteessüf müşahede ediyorum ki ekseriya bizim mecliste lâkırđılar dağılıyor; yâni müzakereler yoliyle cereyan etmiyor. Bir madde karar bulmaksızın diğer maddeye nakl-i kelâm olunuyor ... meselâ bir madde üzerine şikâyet olunuyorsa onun def'i esbabının çaresi düşünülüyor.*» (II, 141).

26 Ocak ve 9 Şubatta encümenlerde işlerin yüzüstü kalmasından yakınılıyor. Buna karşılık deniyor ki, mebuslar birkaç encü-

mene birden üye oldukları için böyle oluyor. Diğer bir yakınma konusu da gündeme bağlı kalınmamasıdır. (II, s. 225-6, 368-9). Yine 9 Şubat birleşiminde şöyle bir olay geçiyor :

«(Bu aralık meclisten çıkmak üzere kıyam eden bâzı âzâya hitaben)

Reis — Efendim, olmadı, âzâ-yi kiram, kerem ediniz, nizama muğayır harekette bulunmayalım.

Kozanlı Musafa Efendi (Adana) — Namaz geçiyor.

Reis — Vallahi nizamımız muhtal (muhtel) oluyor, teessüf ederim.» (II, 373).

Daha önce, Mecliste partilere benzer bir toplulaşma bulunmadığını belirtmiştim. Bu sözü, Mebusan Meclisinde bir örgütlenme yoktu diyerek açıklamak gerekir. Zira, uzunca bir süre çalışan herhangi bir topluluk gibi, Mecliste de bir takım kümelenmeler olmuştu. En doğal kümelenme müslüman, müslüman olmıyan kümelenseydi. Ne var ki, böyle bir kümelenme su yüzüne kolay kolay çıkamıyor, daha çok gizil (*potential*) bir kümeleşme olarak kalıyordu. Çünkü bu yolda bir gelişme görünür duruma gelse, Meşrutiyete karşı olanların ekmeklerine yağ sürecektir, Meşrutiyete son vermek için bir fırsat sağlayacaktı. Öyle ya, Padişahın çevresinde, siyasal bakımdan ağız kapalı olduğu için birleşik görünen Osmanlı ulusu yerine, müslüman, hristiyan, yahudi diye birbirine giren bir takım siyasal akımlar belirecek, sonunda Devlet bu yüzden parçalanıp dağılacaktı. Ama, müslüman olmıyan mebuslar bu konuda ne denli titiz olurlarsa olsunlar, bu iş ister istemez bazan ortaya çıkıyor, bir takım çatışma değil de, sürtüşmeler oluyordu. Karşıtlığın su yüzüne çıktığı sıralarda, tehlikeli bir durumun oluşmasına engel olan iki etken vardı. Biri, müslüman üyelerin, uluslararası bakımdan devletin pek sıkışık olduğu bir çağda, Avrupanın Osmanlı Devleti üzerine yaptığı dinsel bağnazlık suçlamalarını haklı çıkartmaktan korkmalarıydı. Diğeri ise, müslüman üyeler arasında varolan bölünmeydi. Bugünkü deyimle, ilerici-gerici bölünmesiydi bu. Elbette ki Yemen, ya da Hicaz mebusları ile Selânik mebusları arasında, ya da sarıklı ve sarıksız mebuslar arasında derin kafa ayrılıkları bulunacaktı. Müslüman üyeler kendi aralarında birleşik değillerdi ki tutup müslüman üyelerle müslüman olmıyan üyeler arasında ufak tefek «sürtüşmeler» olduğunda sözbirliği etsinler. Nitekim 13 Şubat 1878 tarihli *Levant Herald* gazetesi Ahmet Vefik Paşanın kurulmasını istediği bir komisyonun sözünü ederken bunun «her iki parti mebuslarından» kurulması için

önermede bulunulduğunu söylüyor. (II, 310). Ayrıca Kudüs (Suriye) mebusu Yusuf Ziya Efendi, *Levant Herald* gazetesine yazdığı bir mektupta «*Meclis reisi ne takririn kiraetini yarıda kesmiş, ne de ... Bilâkis sağ cenaha mensup birkaç âzânın kiraetin devamına mümaneatlerini önleyerek kiraet sahibinin söz hürriyetini te'mine çalışmıştır.*» diyor. (II, 312). Demek ki sağ ve sol diye bir bir kümelenme söz konusudur. Sağın, Padişah yetkilerini geniş, Meclis yetkilerini dar tutmak istiyen bir mebus topluluğu olduğu tahmin edilebilirse de, tutanaklarda kimlerin hangi kümeden olduklarına dair bir seçiklik yok. Ama bu kümelenmenin ilerici-gerici ayırımına uyduğu da tahmin olunabilir. Böyle ise, müslüman olmıyan üyelerin, yantutmayıp, daha çok bu kümelenmenin dışında kalmağa çabaladıkları da, yine tahmin olarak, söylenebilir. (Sağ kanadın söz konusu edildiği diğer bir yer de II, 208 deki dipnotudur.)

III. MECLİSE ARAVERİLMESİ (TATİLİ)

2 Şubat 1878 de Mecliste Padişah'tan gelen bir irade okundu. Bu iradeye göre bir takım nedenlerden dolayı Meclisin çalışmalarına araveriliyordu. Önce Meclis-i Vükeladan 9 imzalı bir mazbata gelmişti Saraya. Bunda, Meclisin «*muvvakaten tâtili*» gerekli görülmüyordu. Bu bölümde, bu mazbata ve irade gibi resmî belge ve demaçlerde ileri sürülen gerekçeleri, bu gerekçelerin ne kerte de gerçek sayılabileceğini, ve gerçek nedenlerin ne olduğunu inceliyeceğim.

Mazbataya göre Meclis-i Umumînin ödevi yasa tasarılarını inceleyip görüşmektir. Bu işin doğru dürüst yapılabilmesi için bakanların Meclise gelip gereken bilgileri vermeleri, Meclis üyeleriyle görüşmeler yapmaları gerekir. Oysa devlet, içinde bulunduğu olağanüstü durum dolayısıyla olağan zamanlarda yapılabilecek işlemleri yapamamaktadır. Özel olarak, toplantı süresince Meclisin her an olagelen gelişmelerden ve bakanların aldıkları kararlardan haberi kılınması gerekir. Oysa olağanüstü durum bir yana, diğer devletlerle yapılan görüşme sonuçlarının «*vakit ve zamanı*» gelmeden meclise bildirilmesinin dünyanın hiçbir yerinde «*caiz olamadığı*» ileri sürülüyordu. Barış söyleşmelerinin Meclisin kalan toplantı süresi olan bir aydan fazla süreceği tahmin olunuyor, bu yüzden de o Meclis toplantı süresi içinde Meclise açıklanabilecek herhangi bir sonuca ulaşamıyacağı bildiriliyordu. Araverme bu gerekçeye dayanılarak istenmişti.

Ama doğrusu, mazbatada (II, 407) ileri sürülen nedenlerin pek tutar yanı yoktu. Öyle ya, Meclisin toplantı süresini kısaltmak gibi uzatmak da Padişahın yetkileri arasında bulunduğuna göre, barış görüşmelerinin bir aydan fazla sürmesi durumunda Meclisin toplantı süresi uzatılabilirdi. Sonra, mazbatanın başında hükümet kendisini yasalı bir zorunlulukla bağlı gösteriyordu: olan bitenlerden Meclisi hemen haberi kılmaq. Bu zorunluluk yoktu. Tersine, hükümet hayli süredir Mebusanın seçik ve ısrarlı bilgi isteklerine bile en ufak bir tepki göstermiyordu. Meclisin önüne getirilen yasa tasarıları ise Vilâyat, Divan-ı Muhasebat gibi genel nitelikte yasalardı. Bu yasalar için yapılan görüşmelerin savaş olaylarınınca nasıl etkileneceğini anlamak doğrusu güçtür. Savaşın yenilgiyle bitmesi dolayısıyla Meclise araverilmesini gerektirecek geçerli nedenler olabilir, ve herhalde vardı. Ama mazbatadaki gerekçeler geçerli değildir. Bu da Meclis-i Vükela ve onun başındaki Ahmet Vefik Paşanın iyi niyeti üzerine kuşklar uyandırıyor.

Oysa Padişahın iradesi çok daha inandırıcıdır. Önce uzun uzun Meclisin yaptığı hizmetler övülüyor, ve Padişahın Meşrutiyeti kendi eliyle kurduğu ve teşvik ettiği söyleniyordu. Araverme için gerekçe olarak da olağanüstü durum öne sürülüp, her meşrutiyetle yönetilen devlette böyle durumlarda Meclise araverildiği belirtiliyordu. Son nokta, yani her Meşrutiyette böyle davranıldığı doğru sayılamaz ama, Meclis-i Vükela mazbatasındaki pek inandırıcı olmayan gerekçelere iradede yer verilmemiştir.

Padişah iradesinin mazbatadan ayrıldığı bir nokta da mazbatada aravermenin geçici olduğu belirtildiği halde, iradede (II, 407) geçici sözünün geçmemesidir. Gerçekten de, mazbatanın sözünü ettiği «geçicilik» 30 yıl sürdü. Padişahın, «*muvvakat*» sözcüğünü kaldırırken bir bildiği vardı herhalde.

Abdülhamit Kanun-u Esasîyi ilân ederken bu davranışını hangi nedenlerle temellendiriyordu? Şimdi bunu görelim. 23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihli Hatt-ı Hümayunda Abdülmecit zamanında yapılan düzeltmeler anılıyor ve Tanzimatın ilânı sırasında 1876 daki istidat ve zorlayışlar («*zamanımızın istidad ve ilcaatı*») 1839 da bulunsaydı, Kanun-u Esasînin ta o zaman ilân edilmiş olacağı belirtiliyordu. Demek ki 1) Osmanlıların istidadı ve 2) bir takım olayların zorlaması Meşrutiyetin yolunu açmıştır. Olayların zorlaması şudur: a) Osmanlı Devletinin iç durumundaki değişiklikler («*Devlet-i Âliyemizin ahvali dahiliyesince bittabi vaki olan tagayyürat...*»), b) dış ilişkilerde genişleme («*... ve münasebatı hari-*

ciyesince husule gelen tevessüat) ve bu iki gelişme karşısında eski hükûmet biçiminin yetersizliği («*Şekli idarei hükûmetin kiyafetsizliği*»), c) ülkenin doğal zenginliklerinden ve halkın doğuştan yeteneklerinden yeterince yararlanmağa engel olan istibdat ve yolsuzlukların giderilmesi gereği.⁷ Herhalde 1878 den 1908e değin Hattı Hümayunda gerekçe olarak gösterilen olayların baskısı, ya da açılış söylevinde Kanun-u Esasî düzeni için ileri sürülen nedenler değişmedi. O halde 30 yıllık istibdat yönetiminin nedeni diğer gerekçe ile, yani halkın istidadı ile ilgili olsa gerektir. Ama bu konuda o denli açık çelişmelere düşülmüştür ki istibdat için görünüşte bile olsun, geçerli bir gerekçe kalmamaktadır. Bu noktayı aşağıda açıklayacağım.

Padişahın Meclisin açılış söylevinde Kanun-u Esasî düzeninin gerekçesi şöyle açıklanıyor :

«*Kanun-i esasiyi tesisten maksadımız ahaliyi rüyet-i mesalih-i umumiycede hazır olmağa davet etmekten ibaret olmayıp belki memalikimizin islâh-ı idaresine ve sû-i istimalât ile kaide-i istibdatın imhasına bu usulün vesile-i müstakille olacağı cezm-i yakinindeyim. Kanun-i esasî kavaid-i asliyyesinden başkaca beynel-akvam husul-i ittihad-ü uhuvvet esasını temhid ve halkça bir ömr-i saadet-ü evel beevvel hukukumuzun vikayesi için edeb tesis eylemek maksadını dahi camidir.*» (I, 10 - 1).

Yani, soyut bir demokrasi isteği değildir bu. Yönetimin düzelmesine, yolsuzlukların kalkmasına yol açacak bir düzen olduğu için ve Osmanlı ülkesindeki çeşitli uluslar arasında daha bir birlik sağlayacak bir düzen olduğu için Meşrutiyet istenmektedir.

Bir de 1908 de Meclis-i Umumînin açılmasını uygun gören Meclis-i Vükela mazbatasını görelim (23 Temmuz 1908, 24 Cemaziyelâhir 1326). Bu kez de, 1878 de olduğu gibi, mazbata «kraldan çok kralcı», daha doğrusu, «müstebitten daha müstebit» bir hava taşımaktadır. Rumelide Kanun-u Esasî lehinde yapılanlar «*harekât-ı serkeşane*», «*harekât-ı bâğıyane*» dir bakanlara göre. Meclisin bunca yıldır toplantıya çağrılmaması, mazbataya göre, durumun zorlaması («*ilcaat-ı haliye*») ve ülkenin gereklerinden («*mukteziyyat-ı memleket*») dolayı ileri gelmiştir. Tam sözler şu :

«...gerçi kanun-ı mezkûr (Anayasa) mer'i olup meclis-i mezkûrun bir müddet-i muvakkate için tatili ilcaat-ı haliye ve mukteziy-

(7) A. Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, (Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957), s. 23-4.

yat-ı memlekette olmasıyla bir müddetten beri davet ve küşad olunmamış ise de beynelahali sefk-i dimanın (kan dökülmesi) vukuunu men etmek ve düvel-i ecnebiyyenin müdahalâtına sebep verilmemek vacibat-ı umurdan bulunduğundan mezkûr meclisin küşadı zarurî olmakla...»⁸

Görülüyor ki aynı yuvarlak laflar — durumun zorlaması, memleket gerekleri — 1877 de Kanun-u Esasîyi ilân edip Meclisi açmak için, 1908 de ise Meclisin 30 yıl toplantıya çağrılmaması için gerekçe olabiliyor.

Kanun-u Esasînin yürürlüğe girmesi üzerine çıkarılan Hatt-ı Hümayunda (1 Ağustos 1908, 4 Recep 1326) ise Padişah ağzından ama gerçekte Sait Paşanın kaleminden öğreniyoruz ki «*Tanzimat-ı Hayriyyenin tesisinden mebde-i saltanatımıza kadar geçen müddet zarfında terbiye-i umumiyeye hasıl olan terakki mesalih-i umumiyenin usul-i meşrutiyete rabtını ihtar*» etmiştir. Bunun üzerine «*karîha-i zatiyemizden*» olarak, yani Abdülhamidin kendi isteği üzerine, Kanun-u Esasî ilân olunmuştur. Ama sonra «*ağraz-ı muhtelif menafi-i umumiyeye fikrine*» üstün gelmiş ve «*nihayet Saffet Paşa'nın zaman-ı sadaretinde bu tatil devletçe karargir olmuştur.*» Görülüyor ki Kanun-u Esasînin ilânı «*karîha-i zatiyemiz*» sonucu olduğu halde, bu yasanın uygulanmasına araverilmesi «*devletçe karargir olmuştur*». Şimdi Kanun-u Esasînin bütün hükümleriyle yürürlüğe konulması ise «*O vakitten şimdiye kadar geçen ahval ile efkâr ve temayülât-ı umumiyenin neticesinde memleketin idare-i meşrutaya kabiliyeti meşhud olması...*» sayesinde. Görülen «*idare-i meşrutaya kabiliyet*» Rumelindeki ordu ayaklanmasından başka bir şey değildir. Ordu ayaklanmasaydı herhalde baştakilerin memlekette böyle bir yetenek görecekları pek yoktu.⁹

Abdülhamidin 17 Aralık 1908 Meclisi açış söylevi Kâmil Paşanın kaleminden çıkmıştı. Orada şöyle deniyordu :

«*Hîn-i cülûsumda vazetmiş olduğum Kanun-i Esasînin mevki-i tatbika vaz'ında tesadüf olunan müşkilâta mebni o zaman ricâl-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olunmuş iken, memalik-i şahanemde maarifin terakkisiyle kabiliyet-i ahali derece-i matlubeye isal olununcaya kadar Kanun-ı mezkûrun tehir-i icrası tavsiye ve arz olunmuş idiğın-*

(8) *İkinci Mevrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi* : Ali Cevad Beyin Fezlekesi, Faik Reşit Unat, yayına hazırlayan, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960), s. 109.

(9) *a.e.*, s. 109-12.

den Meclis-i Mebusanın tekrar içtimai vakt-i merhununa bit-taalik memalik-i şahanemin her tarafında mektepler tesis ve maarifin terakkisine ihtimam olunmuş idi. Şükr olsun o maksadın husuliyetle intişar-ı maarif sayesinde sunuf-ı ahalimizin seviyye-i istidadi teali etmiş olması hasebiyle izhar olunan arzuya binaen...»¹⁰

Demek ki Kanun-u Esasînin uygulanmasında bir takım zorluklar görüldüğünden — bunlar acaba savaş zorlukları mıydı? — devletçe gösterilen gereklilik üzerine Meclis-i Mebusana geçici olarak araverilmiş. Arkadan da eğitimin ilerlemesiyle halkın yeteneği yükseltinceye değin Kanun-u Esasînin uygulanmasının geciktirilmesi uygun görülmüş — 1 Ağustos 1908 tarihli Hatt-ı Hümayuna göre Saffet Paşanın sadrazamlığı sırasında. Şimdi ise, yani 1908 de, eğitim ilerlediğinden ve halk da Meşrutiyet yönetimi istediğinden, bu yola gidilmiştir. Abdülhamit zamanında eğitim alanında önemli ilerlemeler olduğuna kuşku yoktur. Ama acaba eğitimle Meşrutiyet yönetimi arasında o denli sıkı bir bağ var mıdır? Daha doğrusu, 1878 de Osmanlı halkının Meşrutiyet için yeteneği yok muydu? İkinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanına göre vardı. Padişahın açış söylevine mebusların verdikleri cevapta şöyle deniyor.:

«...milletin o vakitki kabiliyet ve istidadi derkâr (belli) ve Kanun-ı Esasînin bu kabiliyet ve istidada muvafık olarak tertib edildiği nezd-i şahanelerinde müsellemler, hatt-ı hümayunlarında musarrah iken...»

Otuz yıl önce yalnız halkın yeteneği var değildi, Padişah ta bunun varlığını hem o zaman, hem de 1 Ağustos 1908 Hatt-ı Hümayunuyla kabul etmişti.

Kanun-u Esasînin uygulanmasında zorluk bulunduğu ve halkın yeteneksizliği düşüncesine karşı ise Meclis-i Mebusan şöyle diyordu :

«O müşkilât-ı mevhumeyi ihdas ve zat-ı hümayunlarını iğfal eyliyenler milletin berat-ı hürriyet ve saadeti olan Kanun-ı Esasî ahkâmına tecaviüzle iktifa etmeyip, ahalinin seviye-i fikriyesinin adem-i müsaadesi gibi bir bühtan ve iftiraya cüretle...»¹¹

Görülüyor ki yalnızca Sarayın çeşitli tarihlerde Meşrutiyetle ilgili olarak söyledikleri ele alınsa bile, yine de bir çok çelişmeler göze batmaktadır. Nitekim, II. Meşrutiyetin Meclis-i Mebusanı

(10) a.e., s. 25-6.

(11) a.e., s. 124-8.

da Padişahın açılış söylevine verdiği cevapta bu çelişmelere parmak basmıştır.

Resmî gerekçeler bir yana, gerçekte Meşrutiyet uygulamasına neden son verildi? Bugün bazılarına göre, meşrutiyete son vermek gerekliydi, zira böyle yapılmazsa o zamana değin Padişahın kişisinde işlemiş olan Türklüğün egemenliği ilkesi Türklerin azınlıkta olduğu Mebusan Meclisi ile son bulacaktı. Bu gerekçe daha çok bugün yapılan bir yakıştırma niteliğindedir : o zamanki devlet adamlarından herhangi birinin böyle bir gerekçe ileri sürüp sürmediğini bilmiyoruz. Bununla birlikte gerekçe akla yakın bir yakıştırma olduğu gibi, bazı devlet adamları buna yakın düşüncelere sahip olmuş olabilirler. Fakat o zaman Türkçülüğün bir akım olarak henüz su yüzüne çıkmadığını kesinlikle biliyoruz. Üstelik, Meclisin 93 Savaşı dolayısıyla Osmanlı dayanışmasının güzel bir örneğini verdiğini düşünürsek böyle bir gerekçeye vesile verilmediğini anlarız. Fakat bu demek değildir ki uzun sürede ulusçu akımlar Mecliste boy göstermiyecekti. Böyle bir gelişme kaçınılmazdı. Yine uzun sürede, Meclis-i Mebusanın istibdada göre, yalnız ulusçuluğa değil, emperyalist entrikalara da daha elverişli bir ortam olabileceği düşünülebilir — hele I. Meşrutiyet Meclisi gibi parti disiplininin bulunmadığı bir Mecliste.

Aslında, başta Abdülhamit, Osmanlı devlet adamlarının çoğunluğunun Meşrutiyete gönüllü olmadıklarını, pek çoğunun da buna tamamen karşı olduklarını biliyoruz. Fakat 1875-6 da olaylar öyle gelişmişti ki, Avrupaya «şirin» görünmekte yarar görülüyordu. Meşrutiyet, Osmanlı devlet adamlarının şirin görünmek uğrunda yapabilecekleri en büyük fedakârlıktı. Oysa bu devlet adamları için en büyük fedakârlık niteliğindeki bir davranış, Avrupa'nın en büyük kötülüğüne engel olamamıştı (93 Savaşı). Başa en büyük kötülük geldikten sonra fedakârlık yapmakla yapmamanın bir olduğu sonucuna varıldı ve böylece Osmanlı devlet adamları, yüzyıllar boyu süregelen istibdadın sonucu olan doğal eğilimlerine uyarak kendilerini rahatsız eden ¹² Meşrutiyeti harcadılar. Bununla birlikte, Kanun-u Esasînin en koyu istibdat günlerinde bile şeklen yürür-

(12) Karal, mebuslar için şöyle bir değerlendirme yapıyor : «Mebuslar, umumiyetle vilâyet meclisleri üyeleri arasında seçilmişti. Bu sebeple memleketin eşrafını temsil ediyorlardı. Varlıklı ve kültürlü idiler. Müzakere usullerine vakıf bulunuyorlardı. Mahallî problemleri olduğu kadar, devletin umumî problemlerini de kavramış bulunuyorlardı». Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi : Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907*, c. 8 (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962), s. 233.

lükte kalması, gerekirse dönebilmek için kurnazca aralık bırakılmış bir kapı niteliğindedir.

Abdülhamidi Meşrutiyete karşı kılan özel bir neden de 93 Savaşı yenilgisinden şahsen sorumlu tutulmak korkusuydu. Bilindiği gibi, bu savaşın yönetiminde Sarayın son kertede etkin bir payı olmuş ve «Savaş Saraydan yönetiliyor» dedikoduları ortalığa yayılmıştı. Böylesine ağır bir sorumluluğun altında ezilen Abdülhamit gibi kuruntulu bir Padişahın, görevini umulduğundan çok daha ciddiye alan bir Meclis karşısında hiçbir zaman rahat edemeyeceği anlaşılır. Nitekim Rus ordularının İstanbul'a yaklaşması dolayısıyla Yıldızda toplanan Şûrada, İstanbul mebusu Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendinin Padişah sorumluluğunu ima eder tarzda konuşması, bazı kaynaklara göre Abdülhamidi kızdırmış (ve ürkütmüş?) ve onu Sultan Mahmut yolundan gideceğini, yani, istibdada yöneleceğini açıklamaya sevk etmişti, (II, 400-4).

